

घोराही शून्य किलोमिटर कथामा शरीर राजनीति

<https://doi.org/10.3126/tej.v11i1.54452>

सोमप्रसाद गतौला

tcyber2075@gmail.com

Received

Article History

Revised

Accepted

20th December, 2022

22nd January, 2023

5th February, 2023

लेखसार

प्रस्तुत अध्ययनमा लैङ्गिक अध्ययनअन्तर्गत नारीवादी समालोचनापद्धतिमा प्रचलित शरीर राजनीतिको अवधारणालाई आधार बनाएर गोविन्द गिरी प्रेरणाको 'घोराही शून्य किलोमिटर' कथामा भएको नारी शरीरमाथिको विभिन्न अवस्थाको प्रयोगको निरूपण गरिएको छ। लुसी इरिगेरी तथा मिसेल फुकोको शरीर राजनीतिसम्बन्धी अवधारणालाई मुख्य आधार बनाएर यस कथाको विश्लेषण गरिएको छ। पुस्तकालयीय अध्ययन कार्यबाट सामग्री सङ्कलन गरिएको प्रस्तुत अध्ययनमा पाठविश्लेषणका लागि निगमनात्मक विधि अवलम्बन गरिएको छ। प्रस्तुत शोध कथामा वादी समुदायका नारीहरू जीवन धान्नकै लागि यौन व्यवसाय गर्न बाध्य पारिएका र उनीहरूको बाध्यतालाई पितृसत्ताको प्रतिनिधित्व गर्ने पुरुषहरूले विभिन्न अवस्थाबाट उपभोग गरिरहेको देखाइएको छ। यस अध्ययनले कथामा नारी शरीरको वस्तुकरण गरी पुरुषबाट भएको शोषण र विभेदको अवस्थाको प्रतिरोध गर्दै स्वअस्तित्वको खोजी गर्ने नारी चेतनाको विकास हुन पुगेको निष्कर्ष प्रस्तुत गरेको छ।

मुख्य शब्दावली : अधीनस्थता, पितृसत्ता, प्रतिरोध, प्रभुत्व, लैङ्गिकता।

विषय प्रवेश

'घोराही शून्य किलोमिटर' कथाका रचयिता गोविन्द गिरी प्रेरणा हुन्। 'घोराही शून्य किलोमिटर' (वि.सं. २०६७) कथासङ्ग्रहमा सङ्गृहीत यस कथाकै शीर्षकबाट यस कथासङ्ग्रहको नामकरण गरिएको छ। नेपाली कथा जगत् मा सुपरिचित कथाकार प्रेरणाका 'सुतेको समुद्र' (२०४०), 'अन्तराल' (२०४५), 'यात्रा अनन्त' (२०५३), 'घोराही शून्य किलोमिटर' (२०६७), 'छड्के तिलहरी' (२०६९) र 'गन्तव्य गणबहाल' (२०७२) कथासङ्ग्रहहरू प्रकाशित छन्। उनका कथाहरूका आधारमा उनी घटनाप्रधान, सामाजिक तथा प्रशासनिक क्षेत्रका विकृतिको भण्डाफोर गर्ने तथा चरित्रप्रधान कथाकारका रूपमा देखिएका छन्। उनका कथाहरूमध्ये 'घोराही शून्य किलोमिटर' कथामा दाङ जिल्लामा बसोवास गर्ने वादी समुदायका नारीहरूको शरीरमाथि भएका विभिन्न खाले शोषणको राजनीति र त्यसबाट वादी नारीमा विकसित प्रतिरोधी चेतनालाई देखाइएको छ। सांस्कृतिक अध्ययनको सिद्धान्तलाई आधार मानेर यस कथामा लैङ्गिक विषयको अध्ययन गर्ने क्रममा शरीर राजनीतिको पक्ष अध्ययन गर्न सकिन्छ। यस कथामा कथाकारको नारी पक्षीय दृष्टिकोण पाइन्छ, भने कथामा शरीरराजनीतिको अवस्था धेरै देखिन्छ। पितृसत्ताले किनारीकृत पारेको एउटा सिङ्गो समुदायका महिलामाथि पितृसत्ताको प्रतिनिधित्व गर्ने संस्थाहरूको दृष्टिकोण नै विभेदमूलक भएकाले वादी नारीमा आफ्नो शरीरमाथि अरूको प्रभुत्वका कारण भएको शोषण र दमनको प्रतिरोधी चेतना विकसित हुन पुगेको समेत देखाइएको छ। प्रस्तुत अध्ययनमा सांस्कृतिक अध्ययनको नारीवादी सिद्धान्तमा आधारित भएर 'घोराही शून्य किलोमिटर' कथामा शरीर राजनीतिको अध्ययन गरिएको छ।

अध्ययन विधि

शरीर राजनीतिसँग सम्बन्धित प्रस्तुत अध्ययनमा व्यवस्थित विश्लेषणका लागि पुस्तकालय अध्ययन कार्य गरिएको छ। यसका लागि प्राथमिक सामग्रीका रूपमा गोविन्द गिरी प्रेरणाको 'घोराही शून्य किलोमिटर' कथालाई लिइएको छ, भने द्वितीयक स्रोतका रूपमा सांस्कृतिक अध्ययनका बारेमा लेखिएका, लैङ्गिक अध्ययन गरिएका र शरीर

राजनीतिसँग सम्बन्धित भएर लेखिएका पुस्तकहरू, पत्रपत्रिका तथा अनुसन्धानात्मक शोध आदि रहेका छन् । यस अध्ययनको मुख्य सैद्धान्तिक आधार सांस्कृतिक अध्ययन भएकाले निम्नानुसार उल्लिखित सिद्धान्तलाई आधार बनाई निष्कर्षमा पुग्न निगमनात्मक विधिको उपयोग गरिएको छ ।

सैद्धान्तिक पर्याधार

शरीर राजनीति सांस्कृतिक अध्ययनको एउटा पाटो लैङ्गिक अध्ययनअन्तर्गत अध्ययन गर्न सकिने पक्ष हो । बेलायती सांस्कृतिक अध्ययनको निरन्तरतामा अमेरिकाली सांस्कृतिक अध्ययनको एउटा पाटो बनेको शरीर राजनीतिले मानवीय शरीरलाई उपभोक्तावादी संस्कृतिको प्रभावमा उपभोग गरिरहेको र त्यो नै सामाजिक संस्कृतिका रूपमा स्थापित हुन पुगेको बताउँछ । रेमन्ड विलियम्सलगायतबाट सुरु भएको सांस्कृतिक अध्ययनको परम्परामा अमेरिकाली सांस्कृतिक अध्येताहरूले मानव शरीर व्यक्तिगत नभई सामाजिक शरीर रहेको र प्रत्येक व्यक्तिले आफ्नो शरीरको उपभोग आफूले चाहे जसरी गर्न सक्ने भए पनि विशेष गरी नारी शरीर आफ्नो नियन्त्रणमा छैन र उसको शरीरमाथि पुरुष वर्चस्व कायम छ जुन हुनुहुँदैन भन्ने मान्यतामा शरीर राजनीतिको विचार अधि बढेको हो । अमेरिकी सांस्कृतिक अध्ययनले साहित्यलाई पाठका रूपमा लिँदै कुनै पनि कृतिमा रहेको शक्ति सम्बन्धको खोजी गर्ने कार्य गर्न थाल्यो र उपभोक्तावादी संस्कृतिको समेत अध्ययन गर्न थाल्यो । सन् १९७० को दशकमा नारीवादी लेखकहरू लुसी इरिगेरी, जुलिया क्रिस्तेभा, मोनिक विटिड र हेलेन सिक्ससबाट शरीर राजनीतिको अवधारणा विकसित भएको हो । यी लेखकहरूले नै साहित्य समालोचना सिद्धान्तलाई नारी शरीरसँग जोडेर आफ्नो अवधारणा अधि सारेका हुन् । मानव शरीरमाथि हुने विभिन्न प्रयोगका विषयमा विमलकुमार सुवेदीले उपभोक्तावादी संस्कृतिले मानिसको वस्तुकरण र उसको स्वत्वको सामूहिक बजारीकरण गर्दछ भन्ने धारणा व्यक्त गरेका छन् (सुवेदी, २०७०, पृ. ३९६) । यस आधारमा पनि मानव शरीरलाई विभिन्न कोणबाट बजारमा प्रस्तुत गर्नु शरीर राजनीति हो । सत्ता र शक्तिको प्रभुत्वमा कसैको शरीरलाई नियन्त्रण गर्नु नै शरीर राजनीति हो । त्यसैले यो सत्ता र शक्ति सम्बन्धसँग जोडिएको हुन्छ ।

शरीर राजनीतिले नारी र पुरुष शरीरलाई कसरी सत्ता र शक्तिको आडमा सामाजिक सांस्कृतिक रूपमा आफ्नो नियन्त्रणमा राखेको छ भन्ने कुराको अध्ययन गर्दछ । सिमोन दि बुआले फ्रान्सेली समाजको चित्रण गर्ने क्रममा आफ्नो पुस्तक 'दि सेकेन्ड सेक्स'मा महिलाको शरीरलाई भिन्नताका लागि उपयोग गरिएको धारणा राख्दै सामाजिक सांस्कृतिक रूपमा महिलाको शरीरलाई भिन्न रूपमा लिने गरेको विचार व्यक्त गरेपछि शरीर राजनीतिको विचार अधि बढेको मानिन्छ । उनले उक्त पुस्तकमा पुरुषद्वारा महिलाको शरीरमाथि यौनजन्य अङ्गकै कारण सिकार गरिएको र नारी शरीरमाथि पुरुषले नियन्त्रण गरेको आरोप लगाएकी छन् (बुआ, सन् १९४९, पृ. ३६७) । सिमोन दि बुआभन्दा पहिले डेकार्तदेखि नै शरीरसँग सम्बन्धित अध्ययन सुरु भए पनि यसको निरन्तरतामा सिमोन दि बुआ, मिसेल फुको, जुडिथ बटलरले काम गरेको पाइन्छ ।

मिसेल फुकोले शरीरलाई शक्ति र राजनीतिसँग जोडेका छन् । उनका विचारमा शरीर प्रत्यक्ष रूपमा राजनीतिक क्षेत्र हो । यो शक्तिको नियन्त्रणमा रहन्छ । शरीर शक्ति र शोषणसँग पनि जोडिएको हुन्छ (फुको, सन् १९८९, पृ. ३०) । यस आधारमा शरीर आफ्नो नियन्त्रणमा नभई शक्तिशालीको अधीनमा हुनु, आफ्नो शरीरमाथि अरूको आधिपत्य कायम हुनु, शक्तिशालीको दमन, शोषण र हिंसामा शरीर पर्नु नै शरीर राजनीति हो । फुकोले शरीर राजनीतिको विषयमा महत्वपूर्ण विचार व्यक्त गर्दै शरीर राजनीतिलाई शक्ति र ज्ञानका सहायक उपकरणका रूपमा रहने सामग्री बताएका छन् । यिनै सामग्री, विचार सम्प्रेषणको शैली तथा विभिन्न भौतिक तत्त्वहरूका आधारमा विभिन्न नियम बनाई मानव शरीरलाई शक्तिको अधीनमा राखी ज्ञानका वस्तुका रूपमा रूपान्तरण गर्ने पद्धति मानेका छन् । शरीर राजनीतिलाई उनले प्रभुत्वशाली दृष्टिकोणबाट विश्लेषण गर्ने कार्य गरेका छन् । उनको दृष्टिमा मानव शरीर निर्देशन पालना गर्ने केवल वस्तु हो । यस्तो वस्तुलाई प्रभुत्वशाली विचारधाराले निराकार माटोका रूपमा रहेको शरीरलाई आकारमा रूपान्तरण गर्दछ र शरीरलाई आज्ञाकारी अविरोधी जैविक वस्तु सोचदछ (फुको, सन् १९८९,

पृ. १७९) । यसरी फुकोले शरीरलाई प्रभुत्वशाली शक्तिले आफ्नो अधीनमा लिएर मात्र योग्य बनाउँछ भन्ने मान्यता अघि सारेका छन् । यस आधारमा पनि समाजमा नारीको शरीरमाथि बढी नियन्त्रण देखिन्छ । त्यसैले शरीर राजनीति व्यक्तिको स्वतन्त्रता र अधिकारसँग जोडिएको छ । यसकारण यसले शरीरमाथिको सामाजिक, सांस्कृतिक उत्पीडनको विरोध गर्छ । सुसन बोर्डोले नारी शरीरलाई भौतिक रूपमा देखिने मासुको डल्लो मात्र मानेका छैनन् । नारी शरीरलाई पितृसत्तात्मक सामाजिक सांस्कृतिक विचारधाराले कोमल र मुलायम मासुको पिण्ड मात्र सोचेर यसलाई पुरुषको प्रयोगको साधन बनाउन खोजिएको पाइन्छ तर नारी शरीर भनेको भौतिक अस्तित्वको शरीर मात्र होइन । यो संस्कृतिक परम्पराको महत्त्वपूर्ण पाठ पनि हो । यसलाई पितृसत्तात्मक समाजले आफ्नो नियन्त्रित वस्तु मानेकाले यो सामाजिक विचारधाराहरूको युद्धभूमि बन्न पुगेको छ (बोर्डो, सन् १९९३, पृ. ५-६) भन्ने विचारलाई आधार मान्दा नारी शरीर समाजको परम्परागत संस्कृति हो । यसलाई जैविक दृष्टिले यौनसँग जोडेर प्रयोगको साधनका रूपमा हेर्ने नभई सामाजिक विकासका लागि पुरुष सरह अस्तित्व स्वीकार गर्नु उचित हुन्छ । “शरीरको शोषण, दमन, हिंसा र अधीनस्थताका कारण शरीर राजनीतिको जन्म भएको हो । शरीर राजनीति भन्नाले महिलाको शरीरमा महिलालाई अधिकार हुनुपर्छ र पुरुषको अधीनस्थता र शोषणबाट शरीरलाई मुक्त राख्नुपर्छ भन्ने नै हो (भट्टराई, २०६८ पृ. २६९) । सांस्कृतिक सिद्धान्तले शरीर राजनीतिलाई पितृसत्ता विचारधारा र शक्तिसम्बन्धको विषय मान्छ । त्यसैले यो सामाजिक सँगै राजनीतिक विषय पनि हो ।

शरीर राजनीतिका विषयमा विभिन्न विद्वानले अध्ययन गरेका छन् । पितृसत्ताको विचारधाराले अवचेतनको तहबाटै शारीरिक शक्ति प्रदर्शनलाई पुरुषत्वको परिचायक सम्झन्छ । यस्तो विचारधाराले नारीहरूलाई कोमल र पुरुषलाई कठोर सम्झन्छ । नारीको कोमल शरीरमाथि हिंसाको छाप अङ्कित गरी बहादुरीको नमुना पेस गर्न सक्नु नै पुरुष हुनु हो भन्ने मान्यता राख्छ (उप्रेती, २०६८, पृ. २०४) । यसरी पितृसत्ताले पुरुषलाई शक्तिशालीको दर्जा दिँदै नारी शरीरमाथि राजनीति गरेको हुन्छ । यस सन्दर्भमा रामप्रसाद खनालले सांस्कृतिक सिद्धान्त अन्तर्गत रहेका विविध क्षेत्र वा विषय जस्तै शरीर राजनीति पनि अध्ययनको एक विषय हो । शरीर राजनीतिमा साहित्यमा प्रयुक्त शरीरको अध्ययन गर्ने गरिन्छ । शरीर राजनीति प्राकृतिक कुरा नभई सांस्कृतिक विषय हो । समाज र संस्कृतिका प्रभाव देखि शरीर अलग रहन सक्दैन । मानिसको शरीर त्यसमा पनि विशेषगरी महिला शरीरमाथि स्वेच्छा वा बाध्यभएर विभिन्न प्रयोग हुने गरेको छ । पितृसत्तात्मक समाजमा पुरुष शक्तिशाली महिला कमजोर मानिने संस्कृति विद्यमान हुन्छ । यस्तो संस्कृतिमा पुरुषले महिलाको शरीरमा विभिन्न प्रयोग गर्दछ । यतिमात्र नभई शक्तिमा रहेकाले शक्तिमा नरहेकामाथि पनि विभिन्न प्रयोग गर्दछन् । शरीर राजनीति महिला तथा पुरुष दुवैको अध्ययन गर्ने विषय हो (खनाल, २०७५, पृ. २) भनेका छन् । उनको यस कथनले पितृसत्तात्मक समाजमा शरीरमाथिको प्रयोग महिलामा बढी हुने र कम मात्रामा पुरुषमा हुने गरेको देखिन्छ । नारी शरीरमाथि शोषण र दमन पुरुषले गरे पनि पुरुषमा भने उच्च पदस्थबाट हुन सक्ने सम्भावनालाई उनले औँल्याएका छन् । डा. नेत्र एटमले शरीर राजनीति भनेको परम्परागत लैङ्गिक अवधारणाको प्रतिरोधी चिन्तन भएकाले यो पितृसत्ताले स्थापित गरेको नारी शरीरमाथि पुरुषको आधिपत्यको अन्त्य गर्ने आन्दोलन भएको बताएका छन् (एटम, २०७८, पृ. ५४) । यसरी शरीर राजनीतिलाई नारीवादी आन्दोलनसँग जोड्दै उनले नारी शरीरमाथि पितृसत्तात्मक सामाजिक सांस्कृतिक विचारधाराले राजनीति गरिरहेको हुँदा त्यसको अन्त्य हुनुपर्ने विचार व्यक्त गरेका छन् ।

नारीवादी लेखक लुसी इरिगेरीले नारीलाई सामाजिक सांस्कृतिक मान्यताले वस्तुकरण गरेको छ भन्ने विचार प्रस्तुत गरेकी छिन् । उनका विचारमा नारीसँग जोडिएका हरेक पक्ष पितृसत्ताले निर्देश गरेको छ । पितृसत्ता पुरुषपक्षीय भएकाले हाम्रो सामाजिक व्यवस्थाले महिलालाई एक वस्तुका रूपमा लिन्छ, जसलाई पुरुषले उपभोग्य सामग्री ठानेर उपभोग गर्दछ । यसरी पुरुष नियन्त्रित भएकै कारण महिलालाई सामाजिक, आर्थिक, राजनीतिक साथै यौनिक विषयमा आफ्ना विचार अभिव्यक्त गर्ने स्वतन्त्रता रहेको छैन । यस आधारमा नारी विचार प्रस्तुत गर्न र समाजमा उपस्थिति नपाएर शोषित छन् (इरिगेरी, सन् १९७७, पृ. ८४) । यस आधारमा पितृसत्ताले समाजमा नारीलाई स्थानहीन र स्तरहीन बनाउने कार्य गरेको र नारी शरीरलाई पुरुषको अधीनमा राखी नारी स्वतन्त्रता र अधिकारका

बारेमा नारीलाई पशुसरह बनाउने काम यसरी स्थापित समाजले नै गरेको धारणा नारीवादीहरूको देखिन्छ ।

सामग्री विश्लेषण

‘घोराही शून्य किलोमिटर’ कथामा दाडमा बसोवास गर्ने वादी समुदायका महिलाहरूको शरीरमाथि भएको यौन शोषण र त्यसबाट उनीहरूमा जागृत भएको प्रतिरोधी चेतनालाई प्रस्तुत गरेको छ । यसै कथामा वादी नारीहरूमाथि भएको शरीर राजनीतिका पक्षहरूको उद्घाटन गर्न कथामा व्यक्त प्रमाणहरूलाई प्रस्तुत गर्दै सांस्कृतिक अध्ययनअन्तर्गत शरीर राजनीतिका विश्लेषक मिसेल फुको र लुसी इरिगेरीका विचारलाई मुख्य आधार मान्दै शरीर प्रति पितृसत्तात्मक सामाजिक सांस्कृतिक दृष्टि, शरीरप्रति उपभोक्तावादी सांस्कृतिक दृष्टि, शक्ति र प्रभुत्वका रूपमा शरीरको प्रयोग तथा शरीर राजनीतिप्रति प्रतिरोधी चेतनाको प्रमाण विश्लेषणका साथ पुष्टि गर्ने कार्य गरिएको छ ।

कथामा नारी शरीर राजनीति

‘घोराही शून्य किलोमिटर’ कथा दाडमा बसोवास गर्ने वादी समुदायसँग सम्बन्धित छ । सत्ता र समाजबाट किनारामा पारिएको वादी समुदायको पहिचान नै वादी महिलाहरूको यौन व्यवसाय हुन पुगेको यस कथामा देखाइएको छ । सभ्य समाजमा बस्ने पहिचान बनाएकाहरूकै कारण वादी समुदायका महिलाहरू सभ्यतामा फर्किन नसकेको कुरा यस कथामा देखाइएको छ । कथामा वादी महिलाहरूमाथि शारीरिक शोषण भएको देखाइएको छ, भने वादी महिलामाथिको शरीर राजनीतिलाई टड्कारो रूपमा देखाउन खोजिएको छ । नेपाली समाज पितृसत्तात्मक सोचबाट जकडिएको समाज हो । यस समाजले महिलाको शरीरलाई उपभोग्य र मनोरञ्जनको साधन सम्झन्छ । महिलामाथिको उपभोग्य अधिकार पुरुषले प्राप्त गरेको छ, त्यसैले पुरुषले कुनै पनि अवस्थामा महिलाको शरीरमाथि आफ्नो अधीनता कायम गर्न सक्छ, भन्ने सांस्कृतिक सोच पितृसत्तामा पाइन्छ । पितृसत्ताकै आडमा सरकार र सत्ता निर्माण भएकाले सरकार र सत्ताले पनि महिलालाई हेर्ने दृष्टिकोणमा फरक पाइँदैन । बाहिर सभ्य र सुशासनको वकालत गर्ने सरकारी कर्मचारीको मानसिकतामा पनि पितृसत्ताले जरो गाडेको कुरा यस कथामा देखाइएको छ ।

नारी शरीरप्रति पितृसत्तात्मक सामाजिक सांस्कृतिक दृष्टि

पितृसत्ताकै आडमा निर्मित लैङ्गिक विभेद र नारीमाथिको शरीर राजनीतिको संस्कृतिले वादी समुदायमा रहेको समस्यालाई सम्बोधन गर्न नसकेको देखिन्छ । काठमाडौँदेखि गैरसरकारी संस्थाको प्रतिनिधित्व गर्दै वादी महिलाको पुनरूत्थान अभियान सञ्चालनार्थ पुगेका म पात्र, हेमन्त र दिव्यराजले होटलका मालिकसँग वादी वस्तीका बारेमा सोध्दा पाएको जवाफले पितृसत्तात्मक सामाजिक सांस्कृतिक दृष्टिमा सभ्य समाजको प्रतिनिधित्व गर्ने व्यक्तिहरूबाट आफ्नो असभ्यतालाई लुकाउने चेष्टा गर्दै वादी महिलाको शरीरमाथि कसरी राजनीति गरिएको छ, भन्ने प्रमाण प्रस्तुत गर्दछ । यसलाई तलको कथांशले पुष्टि गर्दछ :

साक्ष्य १

“...मैले सोधें- “यता वादी-वदिनीको बस्ती कता पर्छ होला ?”

“यति दिउँसै...!” होटल मालिकले जिब्रो निकालेर भने- “उः, त्यतै हो ।”

होटल मालिकको जवाफले म पानी-पानी भएँ नै, हेमन्त र दिव्यराज पनि सरमले भुत्तुकै भए ।” (पृ. २)

प्रस्तुत कथांशले नेपाली समाजमा पितृसत्तात्मक सामाजिक सभ्यताको खोल ओढेर वादी नारीको शरीरमाथि र राजनीति गर्ने सभ्य भनाउँदा समाजको मानसिकता उजागर भएको देखिन्छ । होटल मालिकले दिएको उत्तरले सभ्य समाजका पुरुषहरू दिउँसै वादी नारीको शरीरमाथि प्रभुत्व जमाउन जाँदैनन् तर रात परेपछि मनलाग्दी गर्दछन् भन्ने मानसिकता प्रकट भएको छ । मिसेल फुकोको ‘नारी पुरुषको उपभोग्य साधन मानिन्छ’ भन्ने मान्यता भैँ सभ्यताको आडमा वादी महिलाको शरीरमाथि राजनीति गर्ने यस्तै सामाजिक संस्कृतिले वादी समुदाय किनारामा पारिएको छ । होटल मालिकले दिउँसै त सभ्य समाजका पुरुष वादी वस्तीमा कोही पनि जाँदैनन् । यसरी दिउँसै जानु भनेको हाम्रो सभ्य संस्कृतिमाथि आक्रमण हो । वादी समुदाय बसोवास गर्ने समाज भनेको असभ्य समाज हो ।

त्यहाँ सभ्य समाजका पुरुषहरू दिउँसै जानु भनेको आफ्नो सभ्य संस्कृतिको अवमूल्यन गर्नु हो । रात परेपछि त सभ्य समाजका पुरुषले जे गरे पनि छुट छँदैछ, किन दिउँसै वादी वस्तीमा पस्ने ? रात पर्न दिउँसै न भन्ने विचार होटल मालिकबाट अभिव्यक्त भएको छ । वादी समुदायका महिलाहरूको शरीर नै पितृसत्ताको सभ्य समाजका पुरुषले उपभोग गर्नका लागि हो भन्ने सामाजिक दृष्टि यस साक्ष्यमा अभिव्यक्त भएको देखिन्छ ।

होटल मालिकको उत्तर सुनेर म पात्र र उसका साथीहरूको अवस्थाले नेपाली सामाजिक दृष्टिलाई उजागर पार्न अभै सघाएको छ । उनीहरू लाजले भुत्क हुनुभनेको उनीहरूको पितृसत्तात्मक दृष्टिले उनीहरूको अहम्मा पुऱ्याएको चोटको प्रकटीकरण हो । उनीहरू आफूलाई सभ्य देख्छन् तर उनीहरूको सोच यही समाजको पितृसत्तात्मक संस्कृतिमा रूमल्लिएको छ । सभ्यसमाजका पुरुष दिउँसै वादी वस्तीमा जानु भनेकै उसले आफ्नो स्वत्वमा चोट पुऱ्याउनु हो भन्ने मानसिकताले उनीहरूलाई पनि गाँजेको देखिन्छ । उनीहरू वादी महिलाको शरीरसँग खेलन नभई उनीहरूको व्यवसाय वा दैनिकी नै परिवर्तन गराउने उद्देश्यले वादी समाजमा प्रवेश गर्न लाग्दा त्यति धेरै लज्जित हुनुपर्ने थिएन तर उनीहरूकै सोच पनि हामी वादी समाजमा प्रवेश गर्नु भनेको हामीले असभ्यताको कलङ्क भिर्नु हो भन्ने देखिन्छ । त्यसैले उनीहरू लज्जित भएका छन् र वस्तीमा छिरेर पनि कोहीसँग कुरा नगरी फटाफट फर्किएका छन् ।

नारी शरीरप्रति पितृसत्ताका संस्थाहरूको दृष्टि नै गलत छ । जसले नारी शरीरमाथि राजनीतिक दृष्टि प्रस्तुत गर्दछ । सत्ता र शक्तिलाई चलाएर बसेका संस्थाहरूले समाजले विभेद गरेका समुदाय र त्यस समाजका नारीहरूमाथि समभाव राखी उनीहरूको हितमा कार्य गर्नुपर्ने हो तर बिडम्बना त्यस्ता हरेक संस्थामा नारीशरीरप्रतिको दृष्टिकोण सकारात्मक हुन नसक्दा वादी नारीहरूमाथि हरेक क्षेत्रबाट प्रहार भएको र उनीहरूले शरीर बेच्नुपर्ने बाध्यात्मक अवस्थाबाट छुटकारा पाउन नसकेको देखिन्छ । यसलाई तलको कथांशले पुष्टि गरेको छ :

साक्ष्य २

“अर्का प्रहरी अधिकृतले सोधे- “सात जना नै छान्नुको तात्पर्य चाहिँ के होला नि ?”

“सात जना कन्या, तीन जना महापुरुष ! बस्ने एउटै घरमा । बहाना चैं

तालिम दिने ! क्या मजाको योजना हा...हा...हा... !” एउटा जुँगे प्रहरी हवलदारले अट्टहास गर्‍यो ।

“तपाईंहरू ब्रह्मचारी नै हुनुहुन्छ कि ? नत्र सात जना त्यस्ता खर्बाट बदिनीहरूले पगाल्न नसक्ने थिएनन् ! कि कसो सर ?” एउटा अर्को प्रहरीले भन्यो ।” (पृ. ९)

प्रस्तुत साक्ष्यमा पितृसत्ताले पुरुषको मस्तिष्कमा भरिदिएको नारी शरीरप्रतिको राजनीतिक दृष्टि व्यक्त गरेको छ । व्यक्ति जस्तोसुकै पदीय मर्यादामा रहे पनि पुरुषले नारीलाई भोग्या कै रूपमा लिने मानसिकता माथिको साक्ष्यले प्रस्तुत गरेको छ । वादी समुदायका महिलाको शारीरिक पीडा, उनीहरूको मानसिक अवस्था, भविष्यप्रति उनीहरूको चिन्ता तथा उनीहरूको बाध्यताप्रति पूर्ण रूपमा बेवास्ता गर्दै उनीहरूको शरीरलाई भोग्य/व्यापारिक प्रयोजनका लागि मात्र देख्ने प्रहरी अधिकारीहरूको सोचले पितृसत्ताको नारी शरीरप्रतिको राजनीतिक दृष्टिलाई प्रस्तुत गरेको छ । “... नत्र सात जना त्यस्ता खर्बाट बदिनीहरू...” वाक्यले वादी नारीहरूको शरीरलाई इङ्गित गरेको छ । ती नारीहरू शरीर बेच्नकै लागि बसेका छन्, जसलाई पुरुष नभई हुँदैन र तिनीहरूका अगाडि जस्ता पुरुष पनि टिक्न सक्दैनन् भन्ने पितृसत्तात्मक मानसिकता यहाँ प्रस्तुत भएको छ ।

वादी नारीको शरीरप्रति समाजले नकारात्मक दृष्टि राखेर राजनीति गरेको छ । ती नारीहरूको शरीर अन्य समुदायका पुरुषहरूका लागि भोग्य वस्तु भएर बजारमा मोल भाउ गरेर बेचिन तयार भएको वस्तुका रूपमा चित्रण गरी उनीहरूको शरीरमाथि सामाजिक रूपमै राजनीति भएको देखाइएको छ । वादी नारीको शरीरलाई दिउँसै गएर भोग्न पनि समस्या नभएको र राती गएर भोग्दा पनि समस्या नहुने वस्तुको रूपमा लिएको छ । सरकारी उच्च पदस्थ व्यक्तिहरूको मानसिकता पनि त्यस्तै देखिनु, प्रहरी र प्रमुख जिल्ला अधिकारी जस्ता व्यक्तिले समेत शरीर राजनीतिकै दृष्टिले वादी महिलाको शरीरलाई हेर्नुले वादी नारीको शरीरमाथि पितृसत्तात्मक सामाजिक राजनीति

डरलाग्दो अवस्थामा रहेको देखिन्छ ।

नारी शरीरप्रति उपभोक्तावादी सांस्कृतिक दृष्टि

‘घोराही शून्य किलोमिटर’ कथामा बादी नारी शरीरप्रति उपभोक्तावादी दृष्टि देखाइएको छ । बादी नारीहरू पेट पाल्नकै लागि र आफ्नो भोक शान्त पार्नका लागि शरीर बेचन बाध्य भएको दुःखद अवस्थाको चित्रण कथामा गरिएको छ । सानै उमेरमा शरीर बेचेर पेट पाल्न बाध्य बादी नारीहरूको बाध्यतालाई सभ्य भनाउँदा समाजका पुरुषले गरेको ज्यादतीले उनीहरू मर्नु र बाँच्नुको दोसाँधमा उभिन पुगेको तथ्यलाई बादी महिलाकोशरीरलाई यौन व्यवसायमा लगाएर बाँच्नुपर्ने स्थितिबाट माथि उठाई सभ्य समाजमा स्थापित गराउने उद्देश्यले बादी वस्तीमा पुगे को म पात्र र एउटी बादी युवतीका बिच भएको वार्तालाप र व्यवहारको तलको अंशले देखाएको छ :

साक्ष्य ३

“तिम्रो नाउँ के हो ?”

“मेरो नाउँ सुन्तली । उसको चाहिँ ठूली । ऊसँग बसे पचास रूपियाँ, मसँग बसेतीस रूपियाँ... मसँग बस्ने हो दाइ ? ... जाऊँ न भित्र । हिँड्नुोस् न हिँड्नुोस् !” यति भनेर उसले हात समातेर ढोकातिर तान्न थाली । ... “जाऊँ न जाऊँ, हिँड्नुोस् भित्र । तीस रूपियाँ त हो नि एक पल्ट बसेको... जाऊँ न जाऊँ !” सदन्तलीले हात तानेको तान्यै गर्न थाली । छोड्ने लक्षणै देखाइन । ‘ठीकै हो, भित्र बसेर कुरा गर्न त सकिन्छ कि !... यही सोचेर म भित्र पर्सेँ, तर ढोकाको चुकुल लगाउन दिइनेँ ।

मैलो तन्ना नभएको ओछ्यान । खोल पनि च्यालिएको डसना । टुकीको धमिलो उज्यालो । कुनामा एक-दुई भाँडा । साँघुरो कोठा । भ्याल पनि नभएको । असजिलो मान्दै म त्यो ओछ्यानमा बसेँ ।

“दाइ, असाध्यै भोक लाग्यो छ । दस रूपियाँ दिनोस् न, चाउचाउ किनेर खान्छु ।” उसले भनी । (पृ. ३)

उल्लिखित कथांशले शरीरप्रति उपभोक्तावादी सांस्कृतिक दृष्टिलाई उजागर गरेको छ । सुन्तली खान नपाएरै शरीर बेचन बाध्य भएको कुरा उसले भोक लागेकाले चाउचाउ खानका लागि दस रूपैयाँ मागेको अवस्थाले पुष्टि गर्दछ । यो उपभोक्तावादी संस्कृतिकै परिणाम हो । गरिबीकै कारण बादी महिलाहरूले खान नपाएको र पेट पाल्नकै लागि शरीर बेचन बाध्य भएको देखाइएको छ । उनीहरूको भोको र नाङ्गो शरीरमाथि उपभोक्तावादी संस्कृतिको प्रभाव रहेको छ । उनीहरू शरीरलाई उपभोग्य वस्तुका रूपमा बजारमा बेचन बाध्य पारिएका छन् । सुन्तलीको ओछ्यान र उसको भोकले बादी नारीहरूको गरिबीको चपेटालाई सङ्केत गरेको छ । उपभोक्तावादी संस्कृतिले सबै सामानलाई उपभोग्य वस्तुका रूपमा लिन्छ । यहाँ बादी नारीहरूले खान र लगाउन समेत नसकेर शरीरलाई बजार मा बेचन राख्नु नै शरीर राजनीति हो ।

उपभोक्तावादी संस्कृतिले नारीले एक छाक खानकै लागि शरीरलाई सानै उमेरमा पुरुषका लागि बिक्रीमा राख्नुपर्ने बाध्यतामा पुर्‍याएको कुरा यस कथामा देखाइएको छ । कथाको म पात्र र बादी युवतीका बिचको कथामा प्रयुक्त तलको संवादले उक्त तथ्यलाई पुष्टि गर्न सहयोग पुर्‍याएको छ :

साक्ष्य ४

“कति वर्षकी भयो सुन्तली ?” मैले सोधेँ ।

“तेह्र पुगेर चौध लागेँ ।” उसले भनी ।

“अनि यस्तो गर्न लागेको कति भयो ?” मैले सोधेँ ।

“दुई वर्ष भयो ।”

“अनि एक दिनमा कति जनासँग बस्छौ ?”

“ठेगानै हुन्न !”

“तैपनि ।”

“दुई, तीन, पाँच, दस जति पनि ।”

“जति आए पनि बस्छौ ?”

“बस्नैपन्यो नि !”

“दुःख हूँदैन?”

“भएर के गर्नु ?” (पृ. ३-४)

वादी महिला शरीर बेचन बाध्य छन् । उनीहरूमाथि उपभोक्तावादी संस्कृतिले यति थिचेको छ कि शरीर बचाउनैका लागि सानै उमेरमा शरीर मार्न बाध्य छन् । उनीहरू शरीर फक्रिन नै नभ्याई विक्रीमा राख्न बाध्य छन् । सुन्तली जस्तीसानी बालिका दैनिक उपभोग्य सामानको जोहो गर्न र पेट पाल्नकै लागि महिनावारीसमेत नहुँदै आफ्नो शरीर विक्रीका लागि बजारमा राख्न बाध्य बनाइन्छे । यसरी उपभोक्तावादी सांस्कृतिक दृष्टिबाट वादी नारीमाथि शरीर राजनीति भएको स्पष्ट हुन्छ ।

शक्ति र प्रभुत्वका रूपमा शरीरको प्रयोग

‘घोराही शून्य किलोमिटर’ कथामा शक्ति र प्रभुत्वका रूपमा शरीर राजनीति भएको छ । सत्ता शक्तिमा हुनेले कमजोर र सत्ताइतर हुने व्यक्तिको शरीरमाथि आफ्नो शक्ति प्रयोग गरी प्रभुत्व जमाउनु नै शक्ति र प्रभुत्वका रूपमा हुने शरीर राजनीति हो । यसको पुष्टिका लागि तलको साक्ष्य हेरौं :

साक्ष्य ५

“सर, त्यो अमर असइ तपाईं नभएको मौका पारेर यतातिर आउँछ अनि मलाई बोलाउँछ ।” सङ्गीता एक दिन मलाई भन्न आई ।

“के भन्छ ?” मैले सोधें ।

“कि भरे आउँछु कि तँ आइज भन्छ ।” उसले भनी । (पृ. १०-११)

उल्लिखित साक्ष्यमा वादी युवती सङ्गीतामाथि प्रहरीको असइ पदमा कार्यरत व्यक्तिले आफ्नो शक्तिको आडमा प्रभुत्व जमाउने काम गरेको छ । यौन पेसा छोडेर सभ्य पेसा सिक्न थालेकी सङ्गीताको शरीरमाथि प्रभुत्व जमाउने राजनीति गरेको छ । वादी नारीको शरीरमाथि उनीहरूकै चाहनाविपरीत प्रभुत्व जमाउनु नै शरीर राजनीति हो । यो सबै उसले सत्ता र शक्तिको आडमा गरेको छ । यसलाई अभै पुष्टि गर्न तलको साक्ष्य पढौं :

साक्ष्य ६

“ढोकाबाहिर सङ्गीता थिई क्षतविक्षत अवस्थामा । लुगा धुजा-धुजा भएको । कपाल छरपस्ट भएको । आँखामा आँसु । शरीरमा कोपरिएका, चिथोरिएका दाग र डामहरू ... सङ्गीता ! यो सङ्गीता त्यही सङ्गीता थिई जसलाई हिजो बेलुकी अमर र हेमन्तले क्षतविक्षत बनाएर नैतिक रूपले अधमरो तुल्याएका थिए ।” (पृ. १३-१४)

प्रस्तुत साक्ष्यमा सत्ता र शक्तिको आडमा अमर असइले वादी महिलाको शरीरमाथि आक्रमण गरेको छ । वादी महिलामाथि एकलै दुराचार गर्न आँटन नसकेको म पात्रको साथी हेमन्तले समेत अमरकै सहायतामा सङ्गीतामाथि अत्याचार गरेको छ । आफ्नो शरीरमाथि आफ्नै नियन्त्रण र अधिकारका लागि सङ्घर्ष गरिरहेकी वादी नारी सङ्गीतामाथि आफू प्रहरीको अमुक पदमा रहेको कारण सोही शक्तिको आडमा हेमन्तसमेतलाई संलग्न गराई प्रभुत्व जमाएर शरीर राजनीति गरेको देखिन्छ ।

शरीर राजनीतिप्रति प्रतिरोधी चेतना

‘घोराही शून्य किलोमिटर’ कथामा कथाकारले शरीर राजनीतिसँगै प्रतिरोधी चेतनालाई पनि देखाएका छन् । वादी नारीहरू रहरले शरीर बेच्ने कार्य गर्दैनन् । यो उनीहरूको बाध्यता हो । उनीहरू यस्तो नारकीय कर्म छोडेर सम्मानित जीवन बाँच्न चाहन्छन् । उनीहरू विभिन्न सिप सिकेर आत्मनिर्भर भएर सम्मानित जीवन बाँच्न सङ्घर्षरत छन् तर उनीहरूको शरीरमाथि सामाजिक सांस्कृतिक दृष्टि सकारात्मक छैन । सभ्य बनाउँदो समाजका पुरुषहरू उनीहरूको शरीरमा राजनीति गर्न पछि पर्दैनन् । उपभोक्तावादी राजनीतिको सिकार पनि वादी नारी भएका छन् । प्रभुत्वशाली शक्तिका पुजारीहरूले वादी नारीहरूमाथि प्रभुत्व जमाएर उनीहरूको शरीरमाथि राजनीति गरेका छन् । परिणामतः वादी नारीमा प्रतिरोधी चेतना उत्पन्न भएको छ । जसको साक्ष्य हेरौं :

साक्ष्य ७

“...दाङ, वैशाख २७ गते । स्थानीय त्रिभुवननगर-घोराहीमा देहव्यापार गर्ने एक बदिनीद्वारा प्रहरी सेवाका असइ अमर थापाको निर्ममतापूर्वक हत्या गरिएको समाचार प्राप्त भएको छ । हत्यापछि निज बदिनी प्रहरी कार्यालयमा साबिती बयान दिन आफैँ गएकी थिई । सङ्गीता नाउँ बताउने त्यस बदिनीले यसअघि महिला जागरण समूहले सञ्चालन गरेको अभियानमा समेत संलग्न भएको बताएकी छ ।...”

प्रस्तुत साक्ष्यले एउटी वादी महिला जो उपभोक्तावादी संस्कृतिले गर्दा यौन व्यवसाय गरेर शरीर बेचन बाध्य थिई ऊ त्यो पेसाबाट बाहिरिएर सम्मानित जीवन बाँच्न चाहन्छे तर यो पितृसत्तात्मक प्रभुत्वशाली समाजका व्यक्तिहरूलाई उसको शरीरसँग राजनीति गर्ने लालसा बाँकी रहेको हुन्छ । परिणामतः सङ्गीता जस्ता नारी प्रभुत्वशाली सामाजिक संस्कृतिको केन्द्रमा रहेका व्यक्तिको पञ्जाबाट उम्किन प्रयत्न गर्दागर्दै पनि असफल हुन पुगेकी छे । यसरी उसमा आफ्नो शरीरमाथि अरूले गरेको राजनीतिप्रति प्रतिरोधी विचार सबल बन्दै जाँदा उसमा विद्रोहको भावना जागृत हुन पुगेको देखिन्छ । जसको फलस्वरूप उसले आफ्नो शरीरमाथि प्रभुत्व जमाउने र आफूलाई शरीर राजनीतिको सिकार बनाउने अमर असइ विरूद्ध प्रतिरोध गरी उसको हत्या नै गर्न पुगेको देखिन्छ । अझै ऊ अमर असइको हत्या गरेर नभागी आफूले नै हत्या गरेको हो भनेर स्वीकार गर्न प्रहरी चौकीमै जानुले उसको प्रतिरोधी चेतना चरम अवस्थामा पुगेको देखिन्छ ।

निष्कर्ष

‘घोराही शून्य किलोमिटर’ कथामा कथाकार गोविन्द गिरी प्रेरणाले वादी महिलाहरूको दुःखपूर्ण जीवन भोगाइलाई उतारेका छन् । प्रत्येक छाक बाँच्नका लागि शरीर बेच्दा प्रत्येक पल मर्नुपरेको उनीहरूको शरीरलाई पितृसत्तात्मक सामाजिक सांस्कृतिक दृष्टिले जहिल्यै समाजको मूलधारबाट बाहिर राखेको देखिन्छ । नेपाली नागरिकको पूर्ण हैसियत नपाएर आफ्नै घरमा असुरक्षित रहेका उनीहरूमाथि सभ्य बनाउँदा समाजका पुरुषको भोग्य वस्तु भएर बाँच्नुपरेको पीडा त छँदैछ, शक्ति र सत्ताका आडमा वादी नारीहरूमाथिको शोषण र दमनको डरलाग्दो अवस्थाको चित्रण कथामा गरिएको छ । उपभोक्तावादी संस्कृतिको सिकार भएका वादी नारीहरूले बाध्यताले आफ्नो शरीर विक्रीका लागि राख्न परेको यस कथामा देखाइएको छ । प्रभुत्वशाली वर्गको अगाडि निरीह भएर आफ्नो शरीर माथिको ज्यादतीलाई सहिदनुपर्ने अधीनस्थ वर्गको शरीरमाथिको राजनीतिलाई पनि कथाले केलाएको छ । सबै तिरबाट दमन र शोषणको सिकार भएपछि वादी नारीमा जागृत विद्रोही चेतनाका कारण आफ्नो शरीरमाथि आफ्नो अधिकार भएको बुझेर प्रतिरोधी चेतना सल्बलाएको देखिन्छ । परिणामतः वादी नारीले आफूमाथि शोषण गर्ने प्रभुत्वशाली वर्गको प्रतिनिधिका विरूद्ध प्रतिकार गरी उसको ज्यान लिएको देखाउँदै नारीमाथिको अन्याय र अत्याचारले सीमा नाघेपछि नारीमा विद्रोही चेतना विकास हुने र उसले मुक्तिका लागि पाइला अगाडि सार्ने विचार कथामा व्यक्त भएको छ । यसरी प्रस्तुत अध्ययनले यस कथामा नारी शरीरमाथि भएका विभिन्न खाले राजनीतिको अध्ययन गर्दै त्यसबाट उत्पन्न भएको प्रतिरोधी नारी चेतनालाई स्थापित गरी हरेक नारीले आफूमाथि हुने शोषण तथा विभेदजन्य शरीर राजनीतिका विरूद्ध शक्ति निर्माण गर्दै अघि बढ्नुपर्ने दृष्टिकोण प्रस्तुत गरेको छ ।

(श्री सोमप्रसाद गतौंला, त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्काय अन्तर्गत सञ्चालित दर्शनाचार्य-विद्यावारिधि तहमा अनुसन्धानरत हुनुहुन्छ ।)

सन्दर्भ सामग्री

- इरिगेरी, लुसी (सन् १९७७), *दिस सेक्स हिवच इज नट वन* (अनु. क्याथरिन पोर्टर विथ कारोलिन बर्क), न्यूयॉर्क : कर्नेल युनिभर्सिटी प्रेस ।
- उप्रेती, सञ्जीव (२०६८), *सिद्धान्तका कुरा*, काठमाडौं : अक्षर क्रियसन्स ।
- एटम, नेत्र (२०७८), 'पहेँलो गुलाफ कथामा नारी शरीरमाथिको राजनीति', *वाङ्मय* (अङ्क १८), काठमाडौं : नेपाली केन्द्रीय विभाग, त्रिभुवन विश्वविद्यालय पृ. ५१-६० ।
- खनाल, रामप्रसाद (२०७५), *कृष्ण धरावासीका उपन्यासमा शरीर राजनीति*, अप्रकाशित दर्शनाचार्य शोधप्रबन्ध, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय, त्रिभुवन विश्वविद्यालय, कीर्तिपुर ।
- प्रेरणा, गोविन्द गिरी (२०६७), *घोराही शून्य किलोमिटर*, काठमाडौं : रत्न पुस्तक भण्डार ।
- फुको, मिसेल (सन् १९८९), *दि फ्याकल्ट रिडर, पौल रविन (सम्पा.)*, न्यूयॉर्क : पान्थेन बुक्स ।
- बुआ, सिमोन (सन् १९४९), *दि सेकेन्ड सेक्स*, लन्डन : ए. डब्ल्यु. बेन एन्ड को. लि. ।
- बोर्डो, सुसन (सन् १९९३), *अनवियरेबल वेट, फेमिनिजम, वेस्टर्न कल्चर एन्ड दि बडी*, ब्रेक्ली : युनिभर्सिटी अफ क्यालिफोर्निया प्रेस ।
- भट्टराई, रमेशप्रसाद (२०७७), *सांस्कृतिक (वर्गीय, लैङ्गिक र जातीय) अध्ययनको सिद्धान्त र नेपाली सन्दर्भ*, काठमाडौं : भुँडीपुराण प्रकाशन ।
- सुवेदी, विमलकुमार, "नवपुँजीवादी उपभोक्ता संस्कृति र सांस्कृतिक अध्ययन", (सम्पा. लिखत पाण्डे), *भृकुटी समालोचनात्मक एवम् अनुसन्धानात्मक साहित्यिक-सांस्कृतिक सङ्ग्रह*, (भाग १९, असार, २०७०) पृ. ३९०-४०३ ।